

“Vi forlænger vore hjerner med data-maskiner”: Prognoser om det post-industrielle samfund og konstruktionen af dansk fremtidsforskning, 1967-1975

AF RASMUS SKOV ANDERSEN

SLAGMARK #84
SIDER: III-127

I dag sker forandringer på nogle områder i et højt tempo. De sker på en måde, vi ikke har kendt tidligere. Og de har et omfang, som berører alle dele af vores samfund, alle brancher og mange job – fra ufaglærte til højtuddannede. Nogle kalder de nye tendenser ‘disruption’ eller ‘den fjerde industrielle revolution’. Men uanset hvilket ord vi hæfter på udviklingen, så står vi overfor store forandringer. Dem skal vi forholde os til både som mennesker, virksomheder og samfund.¹

Ovenstående sætning kommer fra Disruptionrådets pjece “Forlæns ind i fremtiden,” der blev udgivet i forbindelse med rådets nedsættelse i 2017. Baggrunden var at forberede Danmark på en ny højteknologisk og globaliseret fremtid, hvor den eneste konstant var forandring. Umiddelbart efter nedsættelsen af Disruptionrådet, udtalte direktør for Institutet for Fremtidsforskning (IFF), Claus Kjeldsen, at han mere så Disruptionrådet som et “et råd for magthavere, der skal opkvalificeres”, og

¹ Regeringen/Beskæftigelsesministeriet, *Forlæns ind i fremtiden* (København: Beskæftigelsesministeriet, 2017), 5.

antydte således, at arbejdet med disruption og tilpasning til fremtidens samfund havde pågået længe i fremtidsforskningskredse.²

Kjeldsens udsagn var ganske velfunderet, da baggrunden for IFF's oprettelse i 1969 netop var skabelsen af "fremtidens samfund" på baggrund af samtidens store teknologiske og økonomiske udviklinger. Hvor Disruptionrådet betegnede den nye periode som "den fjerde industrielle revolution" eller slet og ret som "disruption", så opfattede fremtidsforskerne i slutningen af 1960'erne deres samtid som præget af en fundamental overgang fra det industrielle samfund til et nyt postindustrielt videns- og informationssamfund. Selvom betegnelserne for "det nye samfund" har ændret sig over de seneste 50-60 år, så er der en væsentlig idémæssig kontinuitet i prognoserne bag, i prognosernes karakteristik af det "nuværende" samfund og i identifikationen af de nødvendige midler til at foregribe det "kommende."

Konstant innovation, nødvendigheden af tilpasning og omstilling samt nødvendigheden af en accelereret teknologisk og økonomisk udvikling løber som en rød tråd fra fremtidsforskningen i slutningen af 1960'erne til Disruptionrådets arbejde i slutningen af 2010'erne. Igennem begge idékomplekser fremstår en "nødvendighedens politik", determineret af forskellige prognoser om samfundsforændrende økonomiske og teknologiske udviklinger, hvor spørgsmålet ikke så meget handler om udformningen af fremtidens samfund, men om tilpasningen af det nuværende samfund til prognosen om det kommende samfund.

Denne artikel undersøger fremkomsten af dansk fremtidsforskning i konteksten af prognosen omkring det postindustrielle samfunds kommen, og de narrativer og idéer, der lå bag disse forestillinger om teknologisk, økonomisk og samfundsmæssig transformation. Artiklen undersøger, hvordan prognosen om det kommende postindustrielle samfund dannede baggrund for dansk fremtidsforsknings tanker om reform og udvikling af dansk samfundsplanlægning og politik, med særligt fokus på fremtidsforskernes idéer om implementering af innovation som et samfundsstyrende princip. Artiklen argumenterer for, at fremtidsforskernes forestillinger om grundlæggende samfundsmæssige transformationer beroede på amerikanske udviklinger og på amerikanske innovations- og organisationsteorier, hvorfor

2 Tv-redaktionen, "Disruptionrådet er et råd for magthavere, der skal opkvalificeres," *Altinget*, 9. maj, 2017, <https://www.alinget.dk/arbejdsmarked/artikel/tv-disruptionraadet-er-et-raad-for-magthavere-der-skal-opkvalificeres>.

fremtidens samfund grundlæggende blev moduleret efter amerikansk forbillede og i konteksten af international konkurrence. At gå forlæns ind i fremtiden betød således at tilpasse det danske samfund efter den uundgåelig teknologiske og økonomiske udvikling, hvilket ledte til en form for nødvendighedens politik, der stadig kommer til udtryk i dansk politik og samfundsliv i dag, bl.a. igennem Disruption-rådets arbejde.

Således undersøger artiklen et stykke hidtil ubelyst dansk historie, og bidrager hermed med en dansk case til den voksende internationale litteratur omkring fremtidsforskningens historie og dennes position i efterkrigstiden, ligesom den bidrager med nye historiske perspektiver på samtidens danske debatter omkring fremtidens planlægning, samfund og politik.³

FREMTIDSFORSKNING OG DET POSTINDUSTRIELLE SAMFUND

IFF blev stiftet som den sidste af tre centrale fremtidsforskningsinstitutioner, hvoraf de to første var Akademiet for Fremtidsforskning (AFF) og Selskabet for Fremtidsforskning (AFF), der blev stiftet i henholdsvis 1967 og 1968.⁴ Primus motor i institutionaliseringen af dansk fremtidsforskning var Arne Sørensen, der siden mellemkrigstiden havde været en prominent figur i dansk politik og samfundsliv, bl.a. som stifter af Dansk Samling og kirkeminister i befrielsesregeringen. Efter Sørensens farvel til dansk politik i 1947 foretog han i årene mellem 1950-1963 en række længerevarende rejser i USA, hvor han kom i direkte kontakt med den amerikanske fremtidsforskning, ligesom han blev bekendt med nyere amerikansk socialvidenskab, heriblandt "postindustrial theory", der spåede en gradvis overskridelse af det industrielle samfunds strukturelle logikker og fremkomsten af en helt

3 Se bl.a. Jenny Andersson, *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post Cold War Imagination* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Jenny Andersson, "Planning the Future of World Markets: The OECD's Interfuturs Project," *Journal of Global History*, 14:1 (2019): 315-345; Jenny Andersson, "Choosing Futures: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Futures Studies, 1967-1972," *International Review of Social History*, 51:2 (2006): 277-295; R. John Williams, "World Futures," *Critical Inquiry*, 42:3 (2016): 473-546.

4 Vedtægter for Akademiet for Fremtidsforskning, 13. august, 1967. Arne Sørensens privatarkiv (herafter ASP), boks 26 (herefter blot benævnt med nummer); Love for Selskabet for Fremtidsforskning, 11. februar, 1968. ASP, 29.

ny type samfund.⁵ Sørensen blev på disse rejser meget inspireret af, hvad han så som en særlig amerikansk "handlingsidealisme" og fremskridtstro. USA var i hans øjne milevidt foran Europa, hvad angik teknologiske fremskridt og innovationer, økonomisk udvikling samt produktive relationer og samarbejde mellem erhvervsliv, stat og forskningsinstitutioner. Det blev således Sørensens ambition med fremtidsforskningen at overføre disse nyere amerikanske socialvidenskabelige teorier og idéer til en dansk kontekst, og med udgangspunkt i disse reformere dansk samfund.⁶

De danske fremtidsforskere var blandt de første til at introducere prognosen om et kommende postindustrielt samfund i dansk samfundsdebat, hvor udviklingen blev introduceret som en igangværende amerikansk samfundsudvikling, der stillede spørgsmål til dansk samfundsplanlægning, politik og teknologisk og økonomisk udvikling.⁷ Udviklingen henimod det postindustrielle samfund blev således til et spørgsmål om at følge med den amerikanske udvikling, hvorfor også begreber som "den amerikanske udfordring" og "den teknologiske kløft" mellem USA og Europa formede debatter omkring fremtidens planlægning og udvikling af dansk økonomi og teknologi i slutningen af 1960'erne.⁸ Debatteerne var bl.a. foranlediget af den franske journalist og politiker Jean-Jacques Servan-Schreibers internationale bestseller *Le Défi Américain* (1967), der på dansk udkom som *Den Amerikanske Udfordring* i starten af 1968. Bogen havde skabt stor debat i Vesteuropa med sin beskrivelse af, hvordan USA havde overhalet de vesteuropæiske nationer i forhold til både levestandard, produktivitet, innovation og forskning. USA var, i Servan-Schreibers beskrivelse, allerede på vej ind i fremtidens samfund, på vej videre fra

5 Elith Olesen, *Menneske af et Århundrede. Arne Sørensen, 1906-1978. Almuebarn – kulturpersonlighed – politiker – modstandsleder – fremtidsforsker* (Hellebæk: Poul Kristensens Forlag, 2006), 491-8. For en gennemgang af fremkomsten af "postindustrial theory" i amerikansk socialvidenskab og samfundsdebat fra slutningen af 1950'erne og frem til 1970'erne, se Howard Brick, "Optimism of the Mind: Imagining Postindustrial Society in the 1960s and 1970s," *American Quarterly*, 44:3 (1992): 348-80.

6 Erling Mortensen, "Den glade Arne," *Berlingske Tidende*, 12. marts, 1979.

7 Birthe Beck-Jørgensen (red.), *Tanker om postindustrialisme* (København: Centre for Social Integration and Differentiation, CBS, 1995).

8 Gunnar Næsselund, "Det amerikanske samfund har foden på himmelstigen," *Demokraten (Århus)*, 10. januar, 1968; *Folketingstidende, Førstebehandling af folketingsbeslutning om fremme af forskning og produktudvikling i erhvervslivet og fremme af kontakten mellem erhvervslivet og forskningen*, Forhandlingerne i Folketingsåret 1968/1969, 1702-11.

industri-samfundet til et postindustrielt velstandssamfund, på grund af dets enorme initiativrighed, fokus på innovation og grundforskning samt et tæt samarbejde mellem stat, forskning og erhverv.⁹

Det var i vid udstrækning samme analyse, der gjorde sig gældende hos Daniel Bell, hvis værk *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting* (1973) i dag er blevet standardrepræsentationen af teorien. Bell havde dog arbejdet med teorien allerede siden 1962, og i 1967 udgav han i to artikler sine "Notes on the post-industrial society" i *Public Interest*, der er de mest udførlige skitseringer af de strukturerende principper i det nye samfund før udgivelsen af bogen i 1973.¹⁰ De danske fremtidsforskere var meget inspirerede af både Servan-Schreibers bog og Bells artikler, og første del af Bells artikelserie udkom i en forkortet og oversat version i første udgave af SFF's tidsskrift *Futuriblerne* i 1969. I artiklen argumenterede Bell for, at overgangen mellem det industrielle og det postindustrielle samfund grundlæggende var præget af et skifte fra "pengekapi-tal" til "hjernekapital", således at den primære faktor i økonomisk vækst og samfundsmæssig fremgang ville ske igennem innovation, viden og idéer.¹¹ Styringen af det postindustrielle samfund krævede også udnyttelsen af de nye "intellektuelle teknologier", der for Bell var en paraplybetegnelse for teknikker og teorier såsom kybernetik, informationsteori, beslutningsteori og systemanalyse. Disse nye metoder og teknikker kunne, "takket være datamaskinerne", give muligheder for helt nye analyser og eksperimenter på "alle samfundets områder", ligesom de kunne samle enorme mængder data, der kunne danne fundament for "kontrollerede eksperimenter", hvorigennem konsekvenserne af en given beslutning kunne kortlægges.¹² De nye "intellektuelle teknologier" ville således ikke blot danne grundlaget for fremtidens økonomiske vækst, men også tjene som nye styrings- og planlægningsværktøjer, hvormed samfundet kunne styres langt mere fleksibelt, tilpasningsdygtigt og langsigtet.¹³ Ifølge Bell kunne det postindustrielle samfund ikke styres med klassiske planlægningsværktøjer, men behøvede en ny form for fremsynet samfundsstyring, som han så udfoldet i den amerikanske

9 Jean-Jacques Servan-Schreiber, *Den Amerikanske Udfordring* (København: Gyldendal, 1968).

10 Brick, "Optimism," 351-3.

11 Daniel Bell, "Det efter-industrielle samfund," *Futuriblerne*, 1:1, 1969/70, 9.

12 Bell, "Det," 9.

13 Bell, "Det," 8.

fremtidsforskning, som han selv spillede en væsentlig rolle i at udvikle.¹⁴ Således har den svenske historiker Jenny Andersson argumenteret for, at fremtidsforskningen og efterkrigstidens udviklinger indenfor forudsigelse og prognose, skal ses som en forlængelse af teknokrati- og ekspertiseformer, der har markeret hele det 20. århundrede, samtidig med at de skal ses som en viderudvikling af disse former til en ny tid, som fremtidsforskerne og beslægtede tænkere anså som præget af et hidtil uset niveau af kompleksitet, forandring og usikkerhed. Det var en tid, der ikke blot blev anset som postindustrial, men også som “post-positivistisk” og “refleksiv”, hvorfor konstant forudsigelse og foregriben af fremtiden var afgørende for at sikre fremtidig politisk stabilitet, økonomisk vækst og teknologisk udvikling.¹⁵

Et af de første områder, som fremtidsforskernes således søgte at påvirke, var den danske samfundsplanlægning, der skulle være mere fremsynet, åben og responsiv. I forlængelse af Bell og Servan-Schreibers fokus på “intellektuel teknologi”, innovation og grundforskning var et fikspunkt for de danske fremtidsforskeres tanker om fornyelse af dansk samfundsplanlægning idéen om “planlagte innovationer” eller “systematisk idéspil.” Det er med udgangspunkt i disse begreber, at jeg i det følgende afsnit vil udlægge fremtidsforskernes idéer om fornyelsen af dansk samfundsplanlægning i mødet med det postindustrielle samfund.

FREMTIDSFORSKNING VS. PLANLÆGNING

Umiddelbart ovenpå stiftelsen af AFF i august 1967 påbegyndte et intensivt arbejde på at konsolidere og udbrede fremtidsforskningen i Danmark. Dette betød bl.a. et koordineret rekrutteringsarbejde, hvor man søgte højtuddannede og begavede medlemmer, der havde “set lyset” og identificerede sig med den nye “tidsånd.”¹⁶ En af fremtidsforskningens mest centrale rekrutteringer var Thorkil Kristensen, der havde været finansminister for Venstre fra 1945-47 og 1950-53 og senere fra 1960-1969 havde været generalsekretær i OECD. Kristensen havde gennem sit arbejde med udviklingsøkonomi i OECD stiftet bekendtskab med fremtidsforskningen, og i sommeren 1968 foreslog Sørensen ham, at han indtrådte som præsident i AFF

¹⁴ Andersson, *The Future of the World*, 100-1.

¹⁵ Andersson, *Future*, 4-6 & 219-20.

¹⁶ Brev fra Sørensen til lektor i teologi Johannes Aagaard, d. 6 marts, 1968. ASP, 26.

ved hans hjemkomst til Danmark i 1969, ligesom han også skulle være direktør for IFF, der på dette tidspunkt var i støbeskeen.¹⁷ I kraft af sine tidligere meritter havde Kristensen et stort navn i Danmark, og han var derfor afgørende i den tidlige fremtidsforsknings forsøg på at opnå statstøtte, ligesom han var central i at skabe forbindelse og støtte fra det private erhvervsliv. Både Sørensen og Kristensen havde gode kontakter i Folketinget og deres lobbyarbejde resulterede i slutningen af 1968 i et socialdemokratisk fremsat forslag om statsstøtte til fremtidsforskningen.¹⁸ I forbindelse med folketingsbehandlingen af forslaget sendte Sørensen en rapport ud til alle Folketingets medlemmer, der beskrev fremtidsforskningens formål, metoder og vigtighed.¹⁹ Ligesom Disruptionrådet i 2017 begrundede behovet for at planlægge fremtiden på baggrund af tidens store forandringer, så var behovet for fremtidsforskningen i 1968 også begrundet i periodens “større og hyppigere forandringer” og en forventning om, at “disse forandringers omfang og hyppighed” blot ville vokse i de kommende årtier.²⁰ Det var også på baggrund af tidens store forandringer, at man ikke blot kunne nøjes med at styre efter klassiske parametre og med klassiske planlægningsværktøjer, men behøvede styring igennem “systematisk idéudvikling” eller “planlagt innovation” – en styringsform, der konstant var rettet imod fremtiden og som understregede nødvendigheden af konstant udvikling og fornyelse.²¹ Tidens høje forandringstempo gjorde beslutningsprocesser mere og mere komplicerede, og der var en risiko for, at når en beslutning endelig blev truffet, så var den automatisk allerede forældet. Dette skabte ifølge fremtidsforskerne et akut behov for at se fremad i samfundsplanlægningen, en fremadrettethed som fremtidsforskerne så realiseret i de nye “innovationsmetoder”, med hvilke man kunne “opfinde fremtiden” i stedet for blot at tilpasse sig til den. Som Akademimedlemmet og so-

17 Thorkil Kristensen, *Erindringer* (Odense: Odense Universitetsforlag, 1989), 88.

18 Brev fra Sørensen til folketingsmedlemmer (S) Ivar Nørgaard, K.B. Andersen, Henry Grünbaum, Per Hækkerup og Jens Otto Kragh, 9. december, 1968. ASP, 32. Folketingstidende, *Forslag til folketingsbeslutning vedrørende fremtidsforskning*, Forhandlingerne i Folketingsåret 1968/69, 1109-10.

19 Arne Sørensen, “Om Udvikling af Fremtidsforskning i Danmark: redegørelse til folketingets medlemmer i forbindelse med det fremsatte forslag om folketingsbeslutning angående fremtidsforskning og erhvervsforskning,” 12. november, 1968. ASP, 26.

20 Sørensen, “Om Udvikling” (sidetal ikke angivet i dokumentet).

21 Sørensen, “Udvikling,” understregning i original.

ciologen Erik Høgh beskrev det, så kan man “ikke forudsige fremtiden, men man kan opfinde den.”²²

Således var det også med udgangspunkt i idéen om “planlagt innovation”, at Sørensen i en artikel i det socialdemokratiske blad *Verdens Gang* i 1968 udlagde forskellene mellem “almindelig” planlægning og fremtidsforskningen.²³ For Sørensen var der ikke nogen “principiell forskel” mellem hidtidig planlægning og fremtidsforskningen, såfremt den klassiske planlægning var i stand til at optage fremtidsforskningens “mere energiske, mere forudseende, mere dristigt skabende elementer i sig”, men på baggrund af “den amerikanske målestok” havde dansk planlægning i efterkrigstiden mest af alt haft karakter af en forhastet tilpasningsproces, hvor man havde udviklet større og mere centraliserede “enheder”, uden at tænke i deres sammenhæng og uden større vision.²⁴ Der var her, fremtidsforskningen tilbød en ny dimension og vision til almindelig planlægning gennem dens tværfaglighed og applikation af nye teknologier og arbejdsmetoder. Løsningen var at skabe langsigtede, visionære og åbne planer gennem “systematiske idéspil” og “planlagt innovation.”

Hvor “normal” innovation foregik som en gradvis tilpasningsproces til forandringer på markedet og i forbrugernes værdier og behov, så var “planlagte innovationer” rettet imod endnu ukendte eller ikke-eksisterende behov og varer, og dermed konstant rettet imod en målrettet skabelse af fremtiden.²⁵ Sørensen sammenlignede her fremtidsforskernes metoder med dem man fandt i store multinationale virksomheder såsom Unilever, hvor hundredvis af forskere var ansat til at arbejde med udviklingen af varer og projekter, der umiddelbart kunne virke “tåbelige”, men som kunne blive “råmateriale for endnu ukendte varer til endnu ukendte kunder.”²⁶ Sørensen forestillede sig, at fremtidsforskere kunne fungere ligesom forskerne i Unilever ved at udvikle metoder, teknikker, idéer og løsninger, for derefter at kunne slippe dem “løs på vælgere, erhvervene, politikerne, embedsmændene.”²⁷ For Sø-

22 Erik Høgh, “Eksempler på idéteknik,” *Futuriblerne*, 1:1 (1969/70): 23, kursiv i original.

23 Arne Sørensen, “Fremtidsforskning,” *Verdens Gang*, 22 (1968).

24 Sørensen, “Fremtidsforskning,” 99-100.

25 For en samtidig beskrivelse af “planned innovation” se bl.a. Harold B. Bradley, “Designing for Change: Problems of Planned Innovation in Corrections,” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 381:1 (1969), 89-98.

26 Sørensen, “Fremtidsforskning,” 99.

27 Sørensen, “Udvikling”.

rensen var det afgørende, at fremtidsforskningen – på trods af statsstøtte – kunne fungere uafhængigt, da det ville give mest mulig frihed til at udvikle visionære planlagte innovationer, der kunne hjælpe dansk samfundsudvikling, ligesom det ville sikre frihed til uafhængig forskning og frihed til kritik af statsligt udarbejdede planer og løsninger.²⁸ Udviklingen af de nødvendige innovationer krævede således, at fremtidsforskerne forblev uafhængige af politiske magtkampe og statsligt bureaukrati, hvorfor inspirationen til organisationsmodeller og ekspertroller blev indhentet fra det private erhvervsliv. Også idéerne om planlagte innovationer og den målstyrede, organiserede forandringspraksis, der ligger impliceret heri, kom fra amerikansk fremtidsforskning og den amerikanske forretningsverden og var i Servan-Schreibers analyse et afgørende element i skellet mellem USA og Europa.²⁹ I forretningsverdenen blev disse innovationsmetoder udbredt af managementkonsulenter såsom Peter Drucker, der argumenterede for “systematisk innovation” og “meningsfuld, styret og organiseret forandring” som måder at navigere i en verden, hvor forandring var normen og fremtiden usikker.³⁰ Innovationsmetoderne var således et ledelsesredskab, der var udviklet i erhvervslivet, hvormed bedre beslutninger kunne træffes og nye og mere kvalificerede idéer kunne udvikles, og det var fremtidsforskernes ambition at overføre disse teknikker til den danske samfundsplanlægning, så Danmark kunne styres sikkert, konkurrencedygtigt og velstående ind i en postindustriell fremtid, hvor viden var den primære økonomiske faktor.³¹

Hensigten var således “at opfinde” fremtiden igennem planlagt innovation, men som tidligere indikeret, så var de danske fremtidsforskere fremtidsvisioner styret af, hvad de så som den uundgåelige udvikling hen imod et postindustrielt videns- og informationsfund – en udvikling, der allerede blev anset som værende mere eller mindre etableret i USA. Hvis den “amerikanske målestok” således var baggrunden for, at dansk planlægning forhastet havde udviklet større og mere komplicerede enheder, så var “den amerikanske udfordring” baggrunden for det nye fokus på innovation, opfindelse og kreativitet i reformeringen af samfundsplanlægningen.

28 Ikke-afsendt brev fra Sørensen til forretningsudvalget i AFF, 15. september, 68. ASP, 29.

29 Sørensen, “Udvikling” & Brev fra Sørensen til Direktionen i Privatbanken, 14. februar, 1969. ASP, 29.

30 Citeteret fra Angus Burgin, “The Reinvention of Entrepreneurship,” i *American Labyrinth: Intellectual History for Complicated Times*, red. Raymond Haberski & Andrew Hartman (Ithaca: Cornell University Press, 2018), 173-4. Oversat citat.

31 Høgh, “Eksempler,” 24.

Fornyelsen af dansk samfundsplanlægning, økonomi og teknologi var et spørgsmål om at følge med den nødvendige udvikling, således at Danmark kunne bevare sin konkurrencemæssige position og mindske den teknologisk-økonomiske kløft mellem USA og Danmark.³²

Der kan drages paralleller mellem fremtidsforskernes idéer om konstant organiseret forandring og tankerne bag “konkurrencestaten”, hvor netop konstante reformer, innovation og accelereret teknologisk og økonomisk udvikling – alt sammen i konteksten af global konkurrence – er de styrende mekanismer.³³ Der kan dog også trækkes dybere historiske paralleller til både mellemkrigstiden og den umiddelbare efterkrigstid, hvor forestillinger om USA som realiseret fremtid spillede en stor rolle i debatter omkring fremtidens udvikling i Europa. Særligt i forlængelse af Marshallplanens udrulning fra 1948, hvor amerikansk produktion og erhverv blev foreholdt som forbillede for europæisk økonomisk udvikling.³⁴ For fremtidsforskerne i slutningen af 1960'erne var det dog ikke længere den amerikanske fordismes standardiserede masseproduktion af forbrugsvarer, der var fremtidsbilledet, men den amerikanske postindustrialismes vidensproduktion og idégenerering.

Forestillingen om USA og amerikanske udviklinger som realiseret fremtid var således ikke noget nyt i en dansk kontekst, men for fremtidsforskerne var det et afgørende element i deres fremtidsvisioner, at Danmark – særligt på det teknologiske og økonomiske område – skulle modelleres efter amerikansk forbillede. Fremtiden var således ikke fri, men et spørgsmål om tilpasning til amerikanske udviklinger og de globale økonomiske bevægelser.

32 Dette står i stærk kontrast til udformningen af det fremtidsforskningsprojekt, som den svenske stat nedsatte i 1967, hvor man forsøgte at skabe en fremtidsforskning i modstilling til den amerikanske. Se Andersson, *Choosing Futures*, 286.

33 Laurence Reynolds & Bronislaw Szerszynski, “Neoliberalism and technology: Perpetual innovation or perpetual crisis?” i *Neoliberalism and Technoscience: Critical Assessments*, red. Marja Ylönen & Luigi Pellizzoni (Surrey: Ashgate, 2012), 37-8.

34 Thorkil Kristensen havde som dansk finansminister været central i implementering af Marshallplanen i dansk kontekst, ligesom han som generalsekretær i OEEC (der fra 1961 blev til OECD) var en del af koordineringen af den europæiske Marshallhjælp. Se Poul Nyboe Andersen, *Thorkil Kristensen: En ener i dansk politik* (Odense: Odense Universitetsforlag, 1994); Matthias Schmelzer, “Born in the corridors of the OECD: The forgotten origins of the Club of Rome, transnational networks, and the 1970s in global history,” *Journal of Global History*, 12:1 (2017): 31.

FREMTIDENS POLITISKE ORGANISATION

Fremtidsforskningens visioner for en fornyelse af dansk samfundsplanlægning inkluderede dog også en vision for en fornyelse af dansk demokrati og politisk liv. Skabelsen af en mere langsigtet, tilpasningsdygtig og visionær planlægning tillod ifølge fremtidsforskerne også en større inklusion af almindelige borgere i beslutningsprocesserne, ligesom det kunne foranledige en revitalisering af det politiske liv. I oplægget til Folketingets medlemmer i forbindelse med forslaget om statsstøtte til fremtidsforskningen i 1968 beskrev Sørensen de politiske muligheder ved fremtidsforskningens bidrag til samfundsplanlægningen:

Politisk kan sådanne langtidsmålsætninger sandsynligvis blive meget værdifulde, når det for den almindelige vælger gælder om at eje meningsfyldte mål at stride for. (Nogle mener, at de gamle politiske ideologier er døde, og så ville disse langtidsmålsætninger i et vist omfang erstatte dem. Andre mener, at ideologierne stadig vil overleve, og i så fald vil langtidsmålsætninger, der angår konkrete portioner af fremtider, kunne fylde ideologierne med nyt liv). Gennem sådanne langtidsmålsætninger kan samfundets borgere overvinde den udbredte politiske passivitet, idet vi skaffer os gode definitioner af et næste samfund, som det kan være værd at stride for. Herved kan vi også i betydeligt omfang overvinde ungdomsoprøret, der jo skyldes samme mangel på indlysende mål indenfor 'det bestående samfund'.³⁵

De danske fremtidsforskere hørte bestemt til den fløj, der anså ideologierne som, hvis ikke døde så i hvert fald, forældede. De klassiske ideologier var skabt i industrialiseringens tidsalder, hvor de repræsenterede forskellige antagonistiske samfundsinteresser – en tid, der i fremtidsforskernes optik var ovre. Fremtiden ville være præget af en dybere og dybere “indvikling” og “interdependens”, hvorfor utopier, der gensidigt udelukkede hinanden, ligesom de klassiske ideologier gjorde, var meningsløse og handlingslammende.³⁶

Det var derfor nødvendigt at skabe visionære og inkluderende fremtidsvisioner, der var i overensstemmelse med tidens udviklinger, og som kunne erstatte de gamle

35 Sørensen, “Udvikling”. Understregning i original.

36 Arne Sørensen, ”Fremtidsforskningen historie,” 9 & Ole Bernt Henriksen, “Fremtidsforskning og politik,” 245-9, begge i *Fremtidens Verden: På vej mod det 21. århundrede*, red. Arne Sørensen & Johannes Witt-Hansen (København: Politikens Forlag, 1975).

ideologiers politiske funktion. Selvom fremtidsforskerne var prægede af en gennemgående udviklingsoptimisme, hvor den teknologiske og økonomiske udvikling, der ledte til det postindustrielle samfund, ville føre i en mere og mere lige, velstående og harmonisk retning, så var de også bekymrede for de politiske reaktioner på tidens store forandringer.³⁷ I tråd med tidens nærdemokratiske tendenser og kritikker af teknokratisk og udemokratisk samfundsstyring var fremtidsforskerne således meget optagede af, hvad de så som en stigende kløft mellem befolkning og beslutningstagere.³⁸ For fremtidsforskerne blev denne kløft dog konceptualiseret igennem begrebet om et "kulturelt efterslæb", der beskrev en stigende diskrepans mellem den økonomiske og teknologiske udvikling og den tilsvarende kulturelle og sociale.

Begrebet, der stammede fra den amerikanske sociolog William F. Ogburns begreb om et "cultural lag", spillede en central rolle i den amerikanske futurolog Alvin Tofflers bestseller *Future Shock* (1970), hvor det dækkede over den stress, fremmedgørelse og forvirring, der opstod i den almene befolkning, når den blev underlagt for store forandringer på for kort tid.³⁹

De danske fremtidsforskere delte denne bekymring for "massens" reaktion på tidens store forandringer, og det var med udgangspunkt i Tofflers analyse, at Sørensen i 1975 karakteriserede både "glistrupfolkenes ærværdige gammelliberalisme" og "de unges lige så ærværdige marxisme" som udtryk for en manglende evne til at forholde sig til tiden og til at se fremad.⁴⁰

Sørensen var særligt skuffet over 1968'ernes ungdomsoprør, som han lagde stor afstand til i en artikel i *Kristeligt Dagblad* fra 1968, hvor han tordnede imod ungdomsoprørernes reaktionære programmer og utopier. Sørensen argumenterede for, at det var første gang i historien, at et oprør og en ungdom vendte sig imod et samfund, der allerede havde "identificeret sig mere med fremtidens målsætninger

37 Thorkil Kristensen så de vestlige landes historie som en udvikling "fra feudalisme til (eller igennem) kapitalisme og ... nu nærmende sig videnssamfundet". Det var en udvikling, der i sidste ende, hvis styret rationelt og fremsynet, ville lede til et "mere harmonisk samfund". Se Thorkil Kristensen, "A Set of Consecutive Futures," 19.-22. oktober, 1970. ASP, 92. Citat oversat af forfatteren.

38 Jesper Vestermark Køber, "Et Spørgsmål om Nærhed: Nærdemokratibegrebets historie i 1970'ernes Danmark" (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2017), 90-1 & 132-3.

39 William F. Ogburn, *On Culture and Change* (Chicago: The University of Chicago Press, 1964); Alvin Toffler, *Future Shock* (New York: Random House, 1970).

40 Arne Sørensen, "Fremtidens kommunikation," i *Fremtidens Verden*, 330-1.

end disse unge selv.”⁴¹ I opposition til disse forældede politiske visioner og former var det fremtidsforskningens opgave at stå “lige så selvstændigt og kritisk” overfor det bestående som ungdomsoprøret, men i modsætning til dem “i overbevisning om, at man [kunne] gennemføre revolutionære ændringer indenfor det givne samfund.”⁴² Sørensen var ganske selvsikker i forhold til fremtidsforskernes evner til at fremtænke mere “revolutionære” idéer end ungdomsoprøret, da deres “innovationer” foregik på “stenaldervis,” mens fremtidsforskerne forlængede deres “hjerner med datamaskiner.”⁴³ For fremtidsforskerne bestod det “revolutionære” i at identificere sig med de teknologiske fremskridt og forme samfundet i overensstemmelse med disse.

En måde at forny det politiske liv og skabe mere borgerdeltagelse var igennem de nye kommunikationsmedier og informationsteknologier. F.eks. forestillede man sig, at TV’et kunne udvikle sig til en ny demokratisk platform, hvorigennem “folk dagligt kunne registrere deres meninger om politiske spørgsmål,” hvorefter en “central” ville systematisere og optælle svarene.⁴⁴ “Trykknaps-demokratiet”, som Sørensen kaldte det, var blot en af fremtidsforskernes visioner for nytænkning af dansk politik og demokrati, der i tråd med tidens nærdemokratiske tanker havde fokus på mere direkte borgerinddragelse og mere decentraliserede beslutningsprocesser.

For fremtidsforskerne var det endnu engang teknologien, der var nøglen til løsningerne, og sammenblandingen af de nye informations- og kommunikationsteknologier og cybernetikken som styringsredskab kunne være med til at skabe responsive politiske planer, hvor almindelige borgere kunne registrere deres holdninger til en given “plan” og således tjene som en art “feed-back” til centralstyringen, der så kunne tilpasse løsningen i overensstemmelse med denne feed-back.⁴⁵ Som akademimedlem og redaktør Ole Bernt Henriksen skrev i 1975, så var utopien konstruktionen af “selvstyrende systemer”, der konfliktfrit og neutralt sikrede den “optimale styring”, samtidig med at der blev taget højde for “folks ønsker.”⁴⁶ For

41 Citeret fra Olesen 2006, 522. Kursiv i original.

42 Sørensen, “Fremtidsforskning,” 100.

43 Sørensen, “Fremtidsforskning,” 100.

44 Arne Sørensen, “Den nye videnskab om kommunikation,” *Futuriblerne*, 1:5 (1969/70): 129.

45 Sørensen, “Fremtidsforskningen historie,” 19.

46 Henriksen, “Fremtidsforskning og politik,” 253.

Sørensen lå der i disse tanker og teknikker et “indirekte angreb på de stivnede og selvsikre ideologier og på de dermed forbundne demokratiske systemer.”⁴⁷

Disse nye inddragelser af borgerne i udtænkningen af politiske løsninger krævede dog, at den brede befolkning identificerede sig med den generelle og uundgåelige teknologiske og økonomiske udvikling. Således beskrev Sørensen, at udviklingen henimod “et efter-industrielt samfund,” ville kræve skabelsen af “endnu en næste kultur”, af endnu en ny “kulturel overbygning til en ny produktionsbasis.”⁴⁸ Dette arbejde kom tydeligst til udtryk igennem SFF, hvor man søgte at udbrede fremtidsforskningens principper og metoder til den brede offentlighed, ligesom man arbejdede på at bringe “folk og forskere” sammen i udformningen af fremtidens politiske, sociale og kulturelle løsninger.⁴⁹

Men som Sørensen beskrev i en ansøgning om finansiel støtte hos Privatbanken, så ønskede man ikke blot at “udbrede viden til større kredse og opnå dialog med disse”, man ønskede også at medvirke til at skabe “en mentalitetsforandring”, hvormed man i “størst mulige kredse i det danske folk” kunne skabe en ny “målsætningsmentalitet”, der gav “produktionen første prioritet.”⁵⁰ Det var for fremtidsforskerne væsentligt, at man i et så ressourcefattigt land som Danmark, skabte en befolkning med en stor innovationslyst og produktionskraft, ligesom at man konstant orienterede sine handlinger og beslutninger imod “det næste samfund” eller “den næste kultur.”⁵¹ Ligesom de nye innovationsmetoder og “planlagt innovation” var nødvendige for at skabe en fremsynet og tidssvarende samfundsplanlægning, så var “sociale innovationer” nødvendige for, “at menneskene kan føle sig hjemme i et samfund, der om få år af teknologisk årsager kan have ændret sig til ukendelighed.”⁵² Fokuset var endnu engang på innovation og udvikling, og spørgsmålet for fremtidsforskerne var endnu engang ikke, hvordan den økonomiske og teknologiske udvikling kunne formes i forhold til befolkningens ønsker, men hvor-

47 Sørensen, “Fremtidsforskningens historie,” 19.

48 Arne Sørensen, “Hundredårs-jubilæet i Sønderbølle,” *Futuriblerne*, 1:2 (1969/70): 36.

49 Arne Sørensen, “Futuriblerne,” *Futuriblerne*, 1:1 (1969/70): 3.

50 Brev fra Arne Sørensen til Direktionen i Privatbanken, 15. februar, 1969. ASP, 29.

51 Brev fra Sørensen til Privatbanken.

52 Invitation til International Konference om Sociale Innovationer, august 1970. ASP, 92, understregning i original.

dan befolkningens mentalitet, værdier og normer kunne fornyes i overensstemmelse med den uundgåelige materielle udvikling.

KONKLUSION

Denne artikel har vist, hvordan dansk fremtidsforskning byggede på en grundlæggende antagelse om det postindustrielle samfunds kommen, og argumenteret for at det var på baggrund af denne antagelse, at fremtidsforskerne udviklede deres idéer omkring fornyelse og reform af dansk samfundsplanlægning og politisk liv. Teorierne omkring det postindustrielle samfunds kommen havde deres ophav i USA, hvor de i dansk kontekst blev præsenteret af fremtidsforskerne som ikke bare teorier, men som allerede igangværende amerikanske samfundsudvikling, der skulle tjene som fremtidsidealet for dansk udvikling. Dette betød en fornyelse af dansk samfundsplanlægning gennem implementeringen af “planlagte innovationer”, hvormed man konstant kunne være på forkant med udviklingerne og således bevare dansk konkurrenceevne. Det betød også en fornyelse af dansk politisk liv og organisation, hvor de gamle politiske ideologier skulle erstattes af samlende, visionære og videnskabeligt baserede fremtidsmålsætninger, ligesom de nye kommunikationsteknologier skulle bruges til at skabe mere borgerinddragelse. Dette krævede yderligere “sociale innovationer” og “mentalitetsændringer”, således at de sociale og kulturelle sfærer kunne udvikles i overensstemmelse med de uundgåelige teknologiske og økonomiske udviklinger. Generelt har jeg argumenteret for, at fremtidsforskernes fremtidsvisioner var præget af en nødvendighedens politik, af et konstant imperativ om tilpasning til en allerede fastlagt fremtid, der var udlagt i prognosen omkring det postindustrielle samfund.

Hvis vi i dag lever – som fremtidsforskerne spåede – i et postindustrielt videns- og informationssamfund, så er det dog ikke befolket af flyvende biler og undervandsboliger, ligesom det heller ikke har transcenderet basale sociale, økonomiske og politiske konflikter og hierarkier. Til gengæld er mantraet om innovation, konstant tilpasning til de teknologiske udviklinger og global konkurrencedygtighed stadig aktuelle i dansk samfundsdebat i dag, hvor vi, ifølge f.eks. Disruptionrådet, endnu engang står overfor en ny samfundstransformation foranlediget af nye teknologiske udviklinger. Og ligesom i slutningen af 1960'erne tvinger disse transformationer os til konstant tilpasning, fornyelse og reform.

BIBLIOGRAFI

- Andersen, Poul Nyboe. *Thorkil Kristensen: En ener i dansk politik*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1994.
- Andersson, Jenny. "Planning the Future of World Markets: The OECD's Interfutures Project." *Journal of Global History* 14, nr. 1 (2019): 315-345.
- . *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post-Cold War Imagination*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- . "Choosing Future: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Futures Studies, 1967-1972." *International Review of Social History* 51, nr. 2 (2006): 277-295. <https://doi.org/10.1017/S0020859006002458>
- Beck-Jørgensen, Birthe, red. *Tanker om postindustrialisme*. København: Centre for Social Integration and Differentiation, CBS, 1995.
- Bell, Daniel. "Det efter-industrielle samfund." *Futuriblerne* 1, nr. 1 (1969/70): 8-12.
- Bradley, Harold. "Designing for Change: Problems of Planned Innovation in Corrections." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 381, nr. 1 (1969): 89-98. <https://doi.org/10.1177/000271626938100111>
- Brick, Howard. "Optimism of the Mind: Imagining Postindustrial Society in the 1960s and 1970s." *American Quarterly* 44, nr. 3 (1992): 348-380. <https://doi.org/10.2307/2712981>
- Burgin, Angus. "The Reinvention of Entrepreneurship." I *American Labyrinth: Intellectual History for Complicated Times*, redigeret af Raymond Haberski & Andrew Hartman, 163-180. Ithaca: Cornell University Press, 2018. <https://doi.org/10.7591/9781501730221-012>
- Folketingstidende (1968/1969): *Forslag til folketingsbeslutning vedrørende fremtidsforskning*, Forhandlingerne i Folketingsåret 1968/1969: 1109-1110.
- Folketingstidende (1968/1969): *Førstebehandling af folketingsbeslutning om fremme af forskning og produktudvikling i erhvervslivet og fremme af kontakten mellem erhvervslivet og forskningen*, Forhandlingerne i Folketingsåret 1968/1969: 1702-1722.
- Høgh, Erik. "Eksempler på idéteknik." *Futuriblerne* 1, nr. 1 (1969/70): 24-32.
- Kumar, Krishan. *From Post-Industrial to Post-Modern Society*. Hoboken: Blackwell Publishing, 2005.
- Kristensen, Thorkil. *Erindringer*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1989.
- Køber, Jesper Vestermark. "Et Spørgsmål om Nærhed: Nærdemokratibegrebets historie i 1970'ernes Danmark." Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2017.
- Næsselund, Gunnar. "Det amerikanske samfund har foden på himmelstigen." *Demokraten (Aar-*

- hus), 10. januar, 1968.
- Ogburn, William Felding. *On Culture and Change*. Chicago: Chicago University Press, 1964.
- Olesen, Elith. *Menneske af et Århundrede. Arne Sørensen, 1906-1978: Almuebarn – kulturpersonlighed – politiker – modstandsleder – fremtidsforsker*. Hellebæk: Poul Kristensens Forlag, 2006.
- Regeringen/Beskæftigelsesministeriet. *Forlæns ind i fremtiden*. København: Beskæftigelsesministeriet, 2017.
- Schmelzer, Matthias. “Born in the corridors of the OECD: The forgotten origins of the Club of Rome, transnational networks, and the 1970s in global history.” *Journal of Global History* 12, nr. 1 (2017): 26-48. <https://doi.org/10.1017/S1740022816000322>
- Servan-Schreiber, Jean-Jacques. *Den Amerikanske Udfordring*. København: Gyldendal, 1968.
- Sørensen, Arne. “Fremtidsforskning.” *Verdens Gang* 22, (1968): 97-100.
- . “Futuriblerne.” *Futuriblerne* 1, nr. 1 (1969/70): 3.
- . “Hundredårs-jubilæet i Sønderbølle.” *Futuriblerne* 1, nr. 2 (1969/70): 35-39.
- . “Den nye videnskab om kommunikation.” *Futuriblerne* 1, nr. 5 (1969/70): 125-129.
- Sørensen, Arne & Johannes Witt-Hansen, red. *Fremtidens Verden: På vej mod det 21. århundrede*. København: Politikens Forlag, 1975.
- Toffler, Alvin. *Future Shock*. New York: Random House, 1970.
- Tv-redaktionen. “Disruptionrådet er et råd for magthavere, der skal opkvalificeres.” *Altinget*, 9. maj, 2017. <https://www.altinget.dk/arbejdsmarked/artikel/tv-disruptionraadet-er-et-raad-for-magthavere-der-skal-opkvalificeres>
- Williams, R. John. “World Futures.” *Critical Inquiry* 42, nr. 3 2016: 473-546. <https://doi.org/10.1086/685603>

ARKIVMATERIALE

Arne Sørensens privatarkiv:

- Løbenummer: 817272. Pakke: 92. Materiale vedr. Institut for Anvendt Fremtidsforskning (1967-1985).
- Løbenummer: 817269. Pakke: 26. Flerårige sager fra Akademiet for Fremtidsforskning (1967-1972).
- Løbenummer: 806362. Pakke: 27. Flerårige sager fra Akademiet for Fremtidsforskning (1967-1972).
- Løbenummer: 806359. Pakke: 32. Flerårige sager fra Selskabet for Fremtidsforskning (1968-1981).
- Løbenummer: 806349. Pakke: 29. Sager fra Akademiet for Fremtidsforskning (1967-1969).